

“Мазепина книга”

3 грудня 1725 р. Катерина I видала указ про проведення ревізії Батурина (скільки дворів з угіддями, скільки грошових та хлібних податків з них взагалі та з розписом по роках, який сучасний стан міста, чи є нові мешканці, які є слободи, хто їхній власник, які податки ними сплачуються у казну, що належало до двору Мазепи).

22 грудня 1725 р. кур'єр Яків Балимотов доставив указ у Глухів у Малоросійську колегію. В цей же день колегія провела засідання і прийняла рішення «ежели против вышеписанного объявления к сочинению вышеизложенной ведомости чего в коллегии Малой России не имеется, учиня выписку обстоятельную доложить коллегии немедленно». У нараді взяли участь полковник Рудаков та майори Яків Молчанов, Олексій Фунников та підполковник Федір Кошелів. Лист з копією царського указу колегія надіслала до бригадира Степана Вельямінова.

24 грудня 1725 р. С.Вельямінов з Карачева прислав відповідь. Він вимагав провести опис м.Батурина з волостю згідно з царським указом, а відомості негайно переслати у кабінет імператорської величності, таку саму відомість віддати і «присланному от его светлости (мабуть, мається на увазі О.Д. Меншиков - І.С.) Андрею Гудовичу».

Цього ж дня колегія зібралася знову. З'ясувалось, що в колегії «ведения не имеется», щоб дати відповідь на всі пункти указу, проте є ревізійні книги Ніжинського полку ревізорів Василя Полуницького та Дем'яна Бутовича за 1723 р. З них можна дізнатися про кількість дворів у Батурині (656) із зазначенням соціального стану мешканців, кількість шкіл (3), шпиталів (3) тощо. Але у цих книгах не було відомостей щодо терміну проживання мешканців, кількості ремісників, млинів, інш. До книг була прикладена виписка з відомості ніжинського полковника графа Толстого, де йшлося про ратушні села м.Батурина, які були роздані різним особам гетьманом Скоропадським. Це - Краснопілля Коропської сотні, Алтинівка Кролевецької, Красне і Митченки Батуринської. Крім цього на розгляд колегії були подані витяги з «приходных» книг батуринських «зборщиков» про доходи батуринської ратуші, починаючи з вересня 1722 р. Податки збирались: з вина - покуховний збір; з вина, олії конопляної, дьогтю - скотний збір; з «продажного» вина та меду - повідерний збір; з бджіл - очковий збір; з солі та риби - бочковий збір; «с продажного у торгах» хліба; торговий збір - з возів хліба; ярмарковий збір - з купецьких возів та з шинкарів за продане вино; за проданий дьоготь і дерево; поводний збір - з проданої худоби. У 1723 р. крім цих податків зазначено існування зборів з винокурених казанів, а також зборів на суддю Чарниша (ярмарковий та покуховний збір), на Новомлинський монастир (погребельщина за користування греблею для переїзду), але у цей рік не збиралось покуховного, очкового, з млинів - вешняних, поколещини з млина на р.Сейм. Те саме було у 1724 р., крім того, вказується відсутність зборів «за десятинной» тютюну. Усього за вересень 1722 - грудень 1725 рр. повинні були зібрати 1611 руб. 38 коп. Крім грошових податків на ратушу збирався натуральний «поковшовий» збір з проданого на торгах хліба (жито, пшениця, просо, гречка, ячмінь, мука пшенична та житня, овес). За вище вказаний період було зібрано 184 четверті та 1 четверик.

Як бачимо, пред'явлені документи не давали відповіді на всі питання царського указу, тому колегія звертається у Генеральну військову канцелярію: прислати відомість про Батурина. 27 грудня 1725 р. звіттіля надходить промеморія, що потрібних відомостей немає.

28 грудня 1725 р. колегія зібралася на чергове засідання: заслухала відповідь з канцелярії і прийняла рішення послати до Батурина штаб-офіцера ніжинського полку з інструкцією - взяти «ведение с подлинным изъяснением» у сотенної, городової, ратушної влади та «у стороних людей» за їхніми власноручними підписами, а у разі відсутності потрібних відомостей разом зі старшиною провести ревізію згідно з пунктами указу і скласти відомості та «переписные» книги, підписані старшиною та старожилами, які потім надіслати

до колегії. Цього ж дня колегія наказує коменданту глухівського гарнізону полковнику Скорнякову-Писареву послати у Батурин штаб-офіцера для ревізії. Ним став підполковник Ісайя Сухарев.

29 грудня 1725 р. він звернувся до колегії з проханням виділити йому для виконання завдання папір та підводи, і відразу ж отримав 6 підвод, 120 аркушів. Для ведення записів йому підпорядкували підканцеляриста Петра Іванова.

В цей же день отримав паспорт на проїзд з Глухова до Батурина і кур'єр О. Д. Меншикова Андрій Гудович, мабуть для контролю та сприяння складанню відомості про Батурин, беручи до уваги, що влітку 1726 р. це місто перейшло у власність світлішого князя.

4 січня 1726 р. І. Сухарев написав донесення у колегію, яке було розглянуто на її засіданні 5 січня. У ньому повідомлялося про те що, відомості про Батурин зібрані, але виявилось, за словами старшини та Якова Долинського, який при Мазепі був «шафором» батуринської ратуші, що маєтності гетьмана були і в інших полках. Сухарев подав їхній реєстр з довідкою шафара, в якій містилися відомості про 24 села, 2 хутори, Озарицький млин, степ за с.Тиниця та їхніх сучасних власників, і попросив нової інструкції.

Колегія доручила канцеляристу Якову Булгакову «учинить ведение», які доходи йшли з цих сіл на Мазепу та батуринську ратушу. Спираючись на ревізійні книги 1723 р., Булгаков вказав кількість дворів лише у 7 селах, доход з яких йшов у державну казну, та сповістив, що про розмір доходів за часів Мазепи відомостей немає. Це не задовольнило колегію, тому таке саме завдання отримали і інші канцеляристи та підканцеляристи. Результатом їхньої праці стала виписка, де наводилися дані, аналогічні відомості Булгакова, про 9 сіл та м.Любеч, причому підкреслювалось, що дані щодо їхньої приналежності Мазепі та батуринській ратуші відсутні. Після цього дані з ревізійних книг, довідки Долинського, реєстру Сухарева були зведені у виписку: 26 населених пунктів — 25 сіл і Любеч — розписані відповідно до підпорядкованості їх полкам, сотням, Обмачівському, Підлипнянському чи Самборському дворцям — ранговим маєтностям гетьмана І. Скоропадського, а потім І Малоросійської колегії, приватним особам.

6 січня 1726 р. колегія розглянула виписку та прийняла рішення послати Сухарева «взять ведение» щодо цих сіл згідно з інструкцією. 18 січня 1726 р. Сухарев доводить до відома колегії, що інформацію про Батурин він зібрав і 7 січня 1726 р. почав ревізію сіл, вказаних старшиною, але справа гальмується за давністю часу та браком «писцов».

Колегія зняла претензії щодо повільності роботи, але виділити додаткових писарів відмовилася, рекомендуючи Сухареву брати дані у старост, дозорців, власників. Приїхавши до с.Оболоння, яке належало П. Полуботку, Сухарев від старожилів дізнався про нові села в Чернігівському полку, які належали до двору Мазепи, і попросив подальших розпоряджень. 23 січня колегія видала йому указ їхати по цих селах та зібрати відомості з підтвердженням кріпостями, універсалами, а в разі їх відсутності взяти «сказки»: хто власник і на якій підставі цими селами володіє, а також чи належали вони Мазепі і батуринській ратуші, Скоропадському, які з них доходи.

1 лютого 1726 р. підполковник Сухарев надіслав у колегію звіт про виконання дорученої справи та зібрані відомості. Цього ж числа колегія заслухала документи і вирішила прийняти ці відомості і зробити з них докладну «виписку».

Всі вище наведені факти взяті нами з рукописної книги, яка складається з документів, зібраних згідно з указом Катерини I від 3 грудня 1725 р., та зберігається у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського (Ал 501/17). Цей рукопис придбав відомий збирач української старовини В. В. Тарновський - молодший, а після його смерті за заповітом колекція українських старожитностей надійшла до Чернігова, де на її основі був утворений музей.

Сьогоднішній стан цього рукопису такий: він без оправки, без титулу, налічує 539 аркушів розміром у половину аркуша (32,5x20 см), власну фоліацію мають аркуші від 1-го до 533-го, 540-й, один з обірваним кутом (тому неможливо встановити його номер), решта нумеровані. Як бачимо, відсутні аркуші 534–539, та після 540-го. Можливо, з книги були виокремлені донесення від 22 грудня 1725 р. та лист від 24 грудня 1725 р., які занесені до каталога Грінченка під №№ 252Р, 253Р; на них збереглася нумерація сторінок, 534, 539, 536, 537 (див. ЧІМ інв. № Ал-501/11/11,12). Скільки ж всього було аркушів? У каталозі музею В. В. Тарновського, виданому у 1900 р. кількість аркушів не вказана,¹ але у самому

рукописі зберігся клаптик паперу, на якому рукою В. В. Тарновського написано: «№ 9. пятьсот пятьдесят пять листов». Можна припустити, що тут вказана первісна кількість аркушів рукопису. Книга написана коричневим чорнилом тогочасною російською та українською канцелярськими мовами. На першому аркуші є напис: «По имянному указу ис кабинета, о Батурине». Далі порожній нумерований аркуш, а потім 1-й нумерований, де вміщена копія указу від 3.12.1725 р. Закінчується книга чернеткою листа Сухарева до Малоросійської колегії, який він надіслав 4 січня 1726 р. Згідно з практикою того часу подібні рукописи мали декілька копій. На нашу думку, ми маємо перший – найбільш цінний примірник, чернетку. Як писала Катерина Лазаревська, саме тут ми маємо можливість простежити весь процес слідства. Крім того, повинно було бути ще три копії: одна у Петербурзі, одна у Генеральній військовій канцелярії, одна в архіві О.Меншикова. Такий висновок можна зробити, аналізуючи переписку, яка вміщена на арк.1–84.

Повернемося до рукопису. Як вже писалося, до донесення Сухарев приклав відомості, з яких колегія доручила зробити докладну виписку. Саме ці відомості і починаються з 85-го аркуша описом Батурина: «1726 року генваря 2 дня ведомост города Батурина от нас нижей подписавшихся городской и ратушной старшины на предложенные пункта». Саму відомість безпосередньо склав батуринський сотенний писар Йосип Іванович Рижий; вона, як і всі інші, скріплена підписом підполковника Ісайї Сухарева.

Починається відомість переліком сіл та угідь, які належали батуринській ратуші при Мазепі. Опис сіл Митченки, Красне, Алтинівка, Краснопілля, млинів у с.Подолове і с.Попівка, степу біля с.Тиниця подано станом на момент ревізії, бо більш ранніх документів не знайшлося (посилалися на події листопада 1708 р. та пожежу квітня 1723 р.), а тому відсутні дані про кількість дворів та розмір податків. При цьому з'ясувалося, що це все, за винятком тиницького степу, відійшло до інших власників чи то за універсалами Скоропадського, чи то за царськими грамотами, чи просто завдяки свавіллю козацької старшини.

Після ратушних йде перелік сіл та угідь, які належали до двору Мазепи, тобто були надані гетьману на «кухню та булаву». Це двір у с.Обмачів з ланами, лісами, озерами, сіножатями, гребля на р. Сеймі у Батурині, 8 озер, у тій же Батуринській сотні с. Велике Устя з перевозом, с. Домашлин, у Бахмацькій сотні с. Городище із двором, с. Бахмач, х. Поросячка з млином, ланами та сіножатями, с. Курінь, х. Острів з млином та степом, у Конотопській сотні с. Підлипне з хутором, сіножатями та ланами, с.Попівка з ланами, у с. Озаричі гребля з млином на р. Сейм, с. Фесівка, с. Дептівка, у Красноколядинській сотні села Великий та Малий Самбор з ланами та сіножатями, с. Карабутів з греблею та млинами, у Коропській сотні с. Рожественне, с. Билка, с. Карильське, у Понорницькій сотні с. Оболоння з перевозом через Десну, с. Городище, с. Савинки, с. Орлівка, у Новомлинській сотні - гребля на р.Сейм з млинами.

Далі названі села, які були «в роздаче». Їх нараховується 15. Вони потрапили до рук ніжинського полковника Толстого, бунчукового Василя Полуницького, конотопського сотника Григорія Костенецького, дружини колишнього господаря гетьмана Скоропадського Івана Даровського, гетьманші Скоропадської, вдови генерального осавула Стефана Бутовича, дітей чернігівського полковника Павла Полуботка. Як бачимо, переважна більшість державного майна перейшла у власність козацької старшини, і таким чином, різко зменшились податки у казну. Хибна практика XVII ст. щедрої роздачі сіл та угідь, не зважаючи на неодноразові заборони (Глухівські статті 1669 р., 1674 р. при гетьмані Самойловичі, Коломацькі статті (1689 р.), продовжувались і у XVIII ст. На колегію, тобто в державну казну, збирались податки з обмачівського двору з угіддями, батуринської греблі, с. Вел. Устя з перевозом, Новомлинської греблі, сіл Підлипне, Попівка з угіддями, Великий і Малий Самбор, Голінка, Карабутів з угіддями.

З 92 арк. починається опис самого Батурина, де констатується жахливий стан центру міста: «ныне по разорению город Батурин весь пуст и около ево болварки и стены все поразвалялись и весь зарос...». Відновилося місто завдяки універсалу Скоропадського при сотнику Данилі Харевському. Далі йде реєстр жителів, з якого з'ясовується, що майже всі вони є старі мешканці. Загальна кількість дворів 526 (це помилка, бо при перерахуванні налічили 535). Незважаючи на зруйнування у листопаді 1708 р. та пожежу квітня 1723 р. місто живе: тут 17 дворів торговців, 127 дворів ремісників (шевці, кравці, калачники, ткачі,

різьбярі, ковалі, музики, гончарі, теслярі), 105 (111) дворів козаків, які поділяються на можних, маломожних, «пеших» (останніх більше, що вказує на скрутний економічний стан батуринських козаків); серед рядових козаків, лише 2 прийшли з с.Мельне, прийшлими були сотник та отаман. Крім того було 9 дворів козаків, які перебули під протекцією колишнього генерального писаря Семена Савича. Знаходимо у місті і опис мастностей Мазепи та його прибічників Ломиковського, Орлика, Григорія-канцеляриста. Тяжкі наслідки подій 1708 р. та 1723 р. були зафіксовані у третьому пункті, де констатовалось, що з козаків та посполитих ніяких зборів «не бывало за скудностию обивателей», лише Скоропадський ввів податки з вишинкованого вина та з ярмарків і торгів. Якщо причини «скудности» батуринців більш-менш ясні, то чому цей стан зафіксований у селах Киселівської сотні - Перелюбі та інших, а також у м. Любечі та прилеглих до нього селах не зовсім зрозуміло. Та не зважаючи на важкі економічні наслідки, можна сказати, що Батурин залишався важливим торгово-економічним центром України: відбувалися ярмарки, працювало чимало ремісників, вирощувалося багато хліба, який переробляли у великій мережі млинів, розвивалося винокуріння.

Після опису міста йде «сказка» від 2 січня 1726 р., записана писарем Ісайї Івановича Сухарева П.Івановим (до речі він писав і всі інші «сказки» та копії грамот та універсалів), в якій підтверджується відомість. Вона скріплена підписами батуринських сотника, отамана, вйта, бурмистра, обох писарів. Цікаво, що письменні лише останні. Такий рівень грамотності характерний і для інших представників влади майже в усіх селах, що були описані Сухаревим. Нові дані знаходимо у свідченнях Якова Долинського від 3 січня 1726 р., який у 1704-1708 рр. був шафаром, тобто «заведовал приход и расход ратушной» м.Батурина. Тут наведені розміри податків, вказується, що «записные книги, ведомости, реестры во время разорения згорели», доповнений перелік гетьманських володінь - м. Любеч, с. Охрімівичі, с.Перелюб. Відомості старшини, «сказку» Я. Долинського підтверджує «сказка» від січня 1726 р. Якова Івановича Жилівського, який був «дворянином» гетьмана Скоропадського та завідував артилерією.

Далі йдуть показання від 3 січня 1726 р. батуринських козаків (22 чоловіки). Серед осіб, які підписались замість них, - священники Покровської, Троїцької, Введенської церков Батурина. Потім - «сказка» від 3 січня 1726р. батуринських міщан (30 старожилів, всі неписьменні). Остання «сказка» - це свідчення від 3 січня 1726 р. сільських отаманів з товариством сіл Митченки, Красне, Атюша, Пальчики, Тростянка, Обмачів, Мельня, які підтверджують відомість батуринської старшини.

Така схема - відомість старшини, «сказки» старожилів, володарів - типова і для опису інших населених пунктів. Причому, якщо відомості писались місцевими писарями, то «сказки» переважно російськими.

Після Батурина йде відомість про Обмачівський хутір та села з угіддями, що до нього належали, яку склав писар хутора (двора, дворця) Лазар Захарієв. З неї виходить, що двір з угіддями був великим виробничо-торговельним комплексом з високим рівнем товарно-грошових відносин. Тут утримували коней, велику рогату худобу, овець, свиней, виробляли поярочну вовну, суконну пряжу, сірячину, засівали багато зернових; було 8 сіножатей, 56 рибних озер (з 1722 р. у віданні колегії). Прибуток від продажу свіжої, сушеної, в'яленої, солоної риби йшов у казну, за 1722-1725 рр. - це 368 руб. 95 коп. (платня рибалкам становила 68 руб. 40 коп.).

Великий прибуток давали млини під Батурином та у Нових Млинах (жито, пшениця, гречка, житній солод), крім хліба, вони сплачували грошові податки («поколещина», «покабанщина», «погребельщина»). Тут же є відомості про повинь 1722 р., коли млини були затоплені, і податків не збирали.

З 125 арк. йде опис с.Обмачів. За складом населення воно не типове. Козаків та посполитих тут лише 54 двори, але є 1 пивовар, люзні (серед них кушніри, ткачі, шевці), бондарі, рибалки, на посилках, палубщики, вовкогони (98 дворів), останні не платили податків. Як бачимо близькість гетьманського двору безпосередньо впливала на рід занять мешканців навколишніх сіл.

Крім Обмачева прикладені відомості і про інші села, які підпорядковувались дозорці обмачівського двору - Красне, слоб.Митеювка (Матіївка), с. Велике Устя, Атюша, Мале

Устя. Як і у Обмачеві, тут великий прошарок населення, що обслуговує гетьманський двір - люзни, на послугах, протекціанти І. Чарниша, Ф. Кочубея (як на своїх ґрунтах, так і на ґрунтах власників), «не платные», рибалки, чиншові, майстрові, які виробляли столи, стільці, скрині. Також вказані господарські будівлі, що належали до гетьманської власності, у т.ч. шинковий двір у Батурині, шопи для збереження гармат та палубів і возів, у Нових Млинах «анбар» для збереження хліба з тутешніх млинів та малий «амбарець». Всі ці відомості підписав дозорця Обмачівського двору Яків Іванов. До описів прикладені реєстри козаків с.Обмачів, складені сотенним писарем Йосипом Рижим і підписані отаманом та сотником. У реєстрі козаків с.Красне кидається у вічі велика кількість дворів, які належали представникам гетьманської влади та старшини.

Первісні документи дають змогу простежити процес поступової русифікації, який часто був несвідомий, бо не знайомі з місцевими звичаями російські канцеляристи підганяли назви, прізвища під російську традицію, наприклад: дозорцею Обмачівського двору був Яків Іванович Островський, а став Яків Іванов.

11 січня 1726 р. Сухарев закінчив опис с.Обмачів, взявши «сказки» дозорці, вїйта зі старожилами та підданих Крупицького монастиря. 9 січня 1726 р. були взяті відомості та «сказки» сіл Велике та Мале Устя. Крім відомостей та «сказок» до опису сіл прикладались копії документів на володіння.

1 січня 1726 р. було описано с.Митченки. Крім козаків та посполитих тут мешкали ковалі-слюсарі, теслярі, кравці, ткачі. Був також шинковий двір з льодовнею та багато дворів козацької старшини, в першу чергу «дворян» Мазепи. Тут же ми знаходимо непрямі відомості про розмір спустошення Батурина та його околиць. У копії універсалу від 2 березня 1709р. на це село генеральному судді Івану Чарнишу читаємо: «... пан Иван Чарниш знатный войсковой товариш понесшы под час руины Батуринской в добрах и хуторах своих около Батурина будучых разорение и спустошение нас для положения тых своїх шкарб и убытков о найданье села Митченок...».

13 січня 1726р. складені документи на с.Городище з хх.Поросячка та Острів Ніжинського полку, с.Бахмач, Курінь, степ за с.Тиниця, с.Фесівка.

З 191 арк. починається відомість про села Самборського двору - Великий і Малий Самбор, Голінка, Карабутів, Дептівка. В описі цих сіл вперше зустрічаємо такі категорії населення, як подсуєдники та данники («которые дают соллю...» або 2 тисячі гусок). «Веденія» та «сказки» по цих селах були складені 15 січня 1726р. Зі «сказки» красноколядинського сотника дізнаємося про перехід казаків з однієї категорії до іншої - були для посилок та інших послуг, а у 1723р. стали служилі. В с.Фесівка зареєстроване різке збільшення населення - з 25 до 64 дворів + 18 дворів козаків.

З арк. 217 починається відомість Підлипнянського двору з селами Підлипне, Попівка, Гута, Стара. Крім того у Конотопі до нього належали солодівня, броварня, воскобійня з казаном, лавочне місце, двір. Ці села виділялись виробництвом пряжі та фарби для неї - «червецю», птаховим податком більшим, ніж з інших сіл (кури, гуси, качки), причому за часів Малоросійської колегії, цей натуральний податок замінюється грошовим, що, на нашу думку, підтверджує прискорений розвиток товарно-грошових відносин в Україні. Крім звичних документів по цих селах складені реєстри грошових та хлібних прибутків за 1722-1725рр. Всі документи були складені 18 січня 1726 р. В с. Підлипне згадуються козаки для посилок при гетьмані, «нововписавшиися», козаки «при конюшнях и палубах рейментарских», козаки, які спіймали Чечеля, за що отримали охоронну грамоту О.Меншикова.

Цікава копія указу Генеральної військової канцелярії від 17 березня 1724 р. конотопському сотнику 25 (з 60 у сотні) «конюшовцов и палубничих и протекциантов, куренчиков вислать на Дербентскую службу (до Святого креста)». Маємо ще один приклад активного використання українців на потребу імперії.

Арк. 238-250 - це документи, що стосуються с.Алтинівка. Були складені 18 січня 1726р.

Арк. 254-260 - відомості про села, що належали гетьманші Скоропадській, - Рожественне, Билка, Краснопілля, які були у підпорядкуванні Коропського дозорці. Цікаво, що при Мазепі посполиті с.Краснопілля сплачували податок кабаном чи 1 руб. на ратушу. Опис цих сіл був проведений 19 січня 1726 р. Одночасно було описане с.Карильське бунчукового Стефана Бутовича. До речі, тут зафіксований менший податок на коней та волів - 10 та 5 копійок з посполитих.

Арк. 271-279 - «ведение» про села чернігівського полковника Павла Полуботка Оболоння, Городище, Савинки, Гутище. Цікаво, що у першому фіксується «самовольный» козак, те саме у Городищі, Савинках. Документи були складені 20 січня 1726 р. Тут же з'ясувалось, що треба описати сс.Криски, Псарівка, Перелюб, Прибилка, Тихоновичі, Охрімівичі, Єлине, Хоромне, слободу Білошицьку.

Арк. 283-297 - відомість сіл Орлівка, Кизилівка, Криски, Псарівка. Тут описано 807 дворів посполитих, причому 71 двір «посходили неведомо куда», у Орлівці - двір броварний з солодовнею та воскобійнею, на х. Островський - винниця, у с.Псарівка - 2 печі для випалювання вапна. Козаки були лише у селах Криски та Псарівка. Описані 21 січня 1726 р.

Арк. 300-306 - опис с. Домашин із слободами Владимирівкою, Іванівкою, Михайлівкою. Тут вперше зустрічаємо термін «огородники» щодо посполитих, які не мають робочої худоби. Він датований 23 січня 1726 р.

Арк. 307-322 - опис м.Любеч та 27 навколишніх сіл. Тут фіксується найвищий податок на коня та вола - 40 коп., переведення посполитих с.Кислі у козаки, власний двір Мазепи з двома мідними гарматами, в м.Любеч 12 цехів (калачники, шевці, бондарі, теслі, гончарі, різники, решетники, рибалки, слюсарі, ковалі, кравці, ткачі). Вражає мала кількість селян, що мають власних коней та волів, а також мала кількість дворів у населених пунктах. З «ведения», яке додане до цього опису дізнаємось, що у любецькій сотні козаки поділяються на «старинних», «нововписаних з ревизии Рубцовой», прийнятих «по вказу колегии... в 725 году». Чим було викликане таке поповнення козацького стану не пояснюється. Опис був складений 25 січня 1726р.

Арк. 324-338 - опис сс.Тихоновичі, Охрімівичі. Тут вперше фіксується такий податок як медова дань (1 руб. за пуд). Як і у любецькій сотні майже відсутні угіддя та лани. Цікава географічна прив'язка цих сіл в універсалі І. Скоропадського від 18 лютого 1709 р.: «... на Полесю положенем найдуючихся...». Опис був складений 29 січня 1726 р., причому підканцелярист Петро Іванов виявив виправлення тексту щодо форми власності в універсалі на ім'я брата Скоропадського.

Арк. 342-350 - опис с.Перелюб, с.Прибилка, слоб. Білошицька, с.Єлине. Тут майже половину посполитих складають огородники, відсутні хлібні збори, причому на момент опису фіксується повне припинення усяких зборів «за оскудением деревень». Крім географічного фактору був, мабуть, ще якийсь, що призвів до зубожіння населення. На р.Слот існувала рудня. Медова дань бралася у розмірі 3 пуди меду-сирцю на рік. Майже повністю відсутні козаки, вказується лише 1 двір в с.Перелюб. Опис складений 29 січня 1726 р.

Арк. 355-359 - «ведение» та «сказки» щодо с.Хоромне. Тут бачимо такий архаїчний податок, який існував, мабуть, ще з часів Київської Русі, як дань з бортного «ухожжя», а також таку форму господарських відносин, як здача млина у відкуп за 10 руб. у рік. Опис складений 29 січня 1726р. Описом цього села закінчуються оригінальні документи (відомості, «ведения», реєстри, «сказки», копії грамот та універсалів), які представив підполковник Сухарев.

З арк. 360 і до кінця книги міститься підсумковий документ - виписка, складена за рішенням колегії від 1 лютого 1726 р. Тут знову викладається зміст указу від 3 грудня 1725 р., рішень колегії щодо опису сіл, інструкцій, які були надані Сухареву, міститься загальний реєстр сіл по сотнях і полках із зазначенням власника; далі, починаючи з Батурина, йдуть описи населених пунктів, але уже узагальнені, з урахуванням документів, що збереглися в колегії, і в яких була інформація, відсутня в описах Сухарева, особливо це стосується форм податків та їхніх розмірів. Загалом, вказуються такі податки: з вина покуховне, ярмарковий збір, з бджіл очкове (податок з вулика), з дьогтю скотне, поковшевий збір на торгах, з помеленого хліба з мішків, погребельщина, данина вівсом, птицею, фарбою «червець», мотками пряжі, за продаж у шинках горілки та пива, з воскобоень, за продаж риби, поколещина та покабанщина, з сукновальних та ложникових ступ млинів, за перевіз, власною продукцією ремісників, з винокурних казанів, з робочого коня чи вола, від сохи осипного хліба, медова данина, за відкуп млинів, з броварень, військова частина з млинів, з десятиного тютюну, з «продажного в отвоз вина», з винокурних казанів з повинничним, з валюшного кола млина, з носатки, з льодовень і погрібів, ваговий збір, бджільна десятина, з солодовень, з продажного хліба, скотне з вина, з вари пива. Податки були диференційо-

вані за соціальним станом населення - козак, посполитий, торговець, власник. Характерна особливість: якщо за часів Мазепи вагома частина податків збиралась натуральними продуктами, то у 20-ті рр. XVIII ст. вони майже зовсім витіснилися грошовим податком, що свідчить про поглиблення товарно-грошових відносин в Україні, поглиблення товарного характеру її економіки. Про це ж свідчить і орієнтація козацької старшини на вивезення продукції за межі України. Цікаві відомості знаходимо і про таке явище, як запровадження в 1724р. тонкорунного вівчарства, яке стало базою появи суконних мануфактур в Україні, у тому ж Батурині при К.Розумовському. В описі Самборського двора на арк. 445 читаємо: «...в той же волости кошар 2 в них по регламенту содержится овец для вкоренения доброй шерсти 1798». Наведені також дані про розвиток млинарства, бджолярства, винокуріння.

Книга не тільки засвідчує наявність місцевих мір ваги – батуринської, конотопської, седнівської, менської мір, але й подає їхнє співвідношення до московської, або великоросійської.

Багато цікавих відомостей міститься у «Мазепиній» книзі щодо соціальних прошарків українського суспільства. Кидається у вічі мала кількість козацтва у Любецькій та Киселівській сотнях, загальна бідність тамтешніх сіл.

«Мазепина» книга цікава також тим, що вона була складена у 1726р., а у цьому ж році, як відомо, проводилась загальноукраїнська ревізія, тому можемо порівняти їх результати. Декілька прикладів:

	за «Мазепиною» книгою	за ревізією 1726р.
м.Любеч	194 двора	204 дворів
с.Кротин	17	6
с.Довгуни	3	2
д.Семендеї	7	2
с.Красківське	27	5
с.Зліїв	4	2
с.Псарівка	79	38
с.Криски	164	118
с.Кизилівка	190	232

Як бачимо - суцільні розбіжності, та це і не дивно: свого часу проф.Мякотін відзначив низьку якість ревізії 1726р.

Крім вище наведених даних «Мазепина» книга містить дуже цікавий географічний матеріал - назви річок, озер, лісів, пущ, урочищ, сіл, хуторів тощо.

Усього Сухарєв описав 2 міста (Батурин та Любеч) та 72 села, слободи, хутора з угіддями у Прилуцькому (Красноколядинська сотня), Стародубському (Топальська сотня), Ніжинському (Кролевецька, Коропська, Бахмацька, Батуринська сотні), Чернігівському полку (Понорницька, Сосницька, Любецька, Менська, Киселівська сотні), які належали Мазепі на булаву та кухню та батуринській ратуші. Серед них лише сс. Великий і Малий Самбор, Мале Устя, Голінка, х. Поросячка, подвір'я у Любечі та Батурині були особистою власністю Мазепи, що значною мірою спростовує вигадки про багатства гетьмана та шляхи, якими він їх надбав.

О. Лазаревський, В. Мякотін, М. Василенко відмічали високу цінність рукописів, подібних «Мазепиній» книзі, яка в свою чергу, маючи більш детальний матеріал щодо податків, роду занять населення, його складу, промислів, ремісництва тощо, заслуговує особливої уваги та видрукування, бо, наскільки ми знаємо, публікації подібної пам'ятки у повному обсязі немає. Інформацію, яка міститься у книзі використовував О. Лазаревський в «Описании Старой Малороссии» та «Историческом очерке Батурина (1625–1760 гг.)». Частково документ був оприлюднений автором даної статті.²

Варто також зазначити, що порівняння «Мазепиної» книги з подібною, де описані володіння Д. Апостола, показало, що жодне село не співпадає, тобто був відсутній принцип спадковості у гетьманському володінні, а села вибирались довільно, за смаком нового гетьмана з урахуванням розміщення його особистої власності, з вільних військових сіл.

Цінність «Мазепиної» книги обумовлюється також тим, що це перша книга, де детально описуються володіння українського гетьмана, бо до Мазепи такої потреби не було, враховуючи слабкі позиції Москви в Україні.

¹ Гринченко Б.Д. Каталог Музея українських древностей В.В.Тарновського.- Чернігов, 1900.-Т.ІІ.- С.275, №254.

² Ситий І.М. Мазепина книга //Чернігівські відомості. – 1994. – 22 липня; те саме//Голос України – 1994.- 6 серпня; Любеч та його округа в 1726ор.//Сіверянський літопис.–1994.- №4. – С.39-54; Батурин доби Івана Мазепи//Сіверянський літопис. – 2000. - №3. – С.36-46.